

По-шосте, задоволеність життям в цілому і окремими його гранями в дорослих співвідноситься з більш вираженою представленістю інтересу до саморозвитку, а в підлітків – з усвідомленням важливості саморозвитку.

По-сьоме, особистісне зростання як прагнення розвивати свої здібності, осмислювати життєві цілі, пізнавати себе, самостійно приймати рішення – більш характерно для тих дорослих, у котрих більше виражене усвідомлення важливості саморозвитку на протигагу мотиву інтересу; у підлітків стійкої тенденції не спостерігається.

Література

1. Калініченко А. І. Інноваційні педагогічні технології у самовихованні студентів вищих навчальних закладів / Калініченко А. І // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Херсонський державний університет. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 234–238.
2. Виготський Л. С. Психіка, свідомість, несвідоме / Л. С. Виготський. // Собр. Соч. : в 6 т. Т. 1. М., 1982.
3. Ільїн Є. П. Мотивація і мотиви / Є. П. Ільїн. – СПб., 2002.
4. Щукіна М. А. Психологія саморозвитку особистості : [монографія] / М. А. Щукіна. – СПб., 2015.
5. Яницький М. С. Ціннісний вимір масової свідомості / М. С. Яницький. – Новосибірськ, 2012.
6. Яницький М. С. Ціннісні орієнтації особистості як динамічна система / М. С. Яницький. – Кемерово, 2000.
7. Калачова Е. М. Виховання у старшокласників естетичних цінностей в педагогічному процесі: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. М. Калачова. – Армавір, 2001.
8. Парфьонова Д. А. Структурно-рівневі характеристики ціннісно-сислової сфери особистості в зв'язку з особенностями інтелектуального розвитку в період ранньої дорослості: дис. ... канд. психол. наук / Д. А. Парфьонова. – СПб., 2016.

References

1. Kalinichenko A. I. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii u samovykhovanni ctudentiv vyshchых navchalnykh zakladiv / Kalinichenko A. I // Zbirnyk naukovykh ppats. Pedahohichni nauky. Khepconcky depzhavnyi univerpcytet. – Khepcon: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2017. – С. 234–238.
2. Vyhotckyy L. S. Psykhika, cvidomict, necvidome / L. S. Vyhotckyy. // Sobp. Coch. : v 6 t. T. 1. M., 1982.
3. Ilin Ye. P. Motyvatsiia i motyv / Ye. P. Ilin. – SPb., 2002.
4. Shchukina M. A. Psykholohiia samopozvytku ocobyctocti : [monohpafiia] / M. A. Shchukina. – SPb., 2015.
5. Yanytskyi M. S. Tsinnicnyi vymip macovoi cvidomociti / M. S. Yanytskyi. – Novocybipck, 2012.
6. Yanytskyi M. S. Tsinnicni opiiientatsii ocobyctocti yak dynamichna cyctema / M. S. Yanytskyi. – Kemerovo, 2000.
7. Kalachova E. M. Vykhovannia u ctapshoklacynykiv ectetychnykh tsinnoctei v pedahohichnomu pprotseci: avtopef. dys. ... kand. ped. nauk / E. M. Kalachova. – Arnavip, 2001.
8. Papfonova D. A. Ctpuktupno-pivnevi khapaktepyctyky tsinnicno-cmyclovoi cfepy ocobyctocti v zviazku z ocobennocitamy intelektualnoho pozvytku v pepid pannoї dopoclociti: dys. ... kand. psykhol. nauk / D. A. Papfonova. – SPb., 2016.

УДК 37.015.3:159.954

DOI 10.31652/2415-7872-2019-57-48-56

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ОСВІТНЬО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

О. Т. Писарчук

orcid.org/0000-0003-0110-9174

У статті охарактеризовано особливості формування творчих здібностей учнів початкової школи в умовах освітньо-розвивального середовища, конкретизовано умови розвитку творчих здібностей молодших школярів, розвиток їх творчого потенціалу; обґрунтовано основні напрями реалізації творчої потреби учнів: розвиток інтересу до навчально-пізнавальної діяльності та формування ігрової діяльності; вказано на провідну роль позашкільної діяльності як важливого фактора розкриття здібностей молодших школярів, конкретизовано основні методи і прийоми самовдосконалення творчості педагога, розвитку його власного творчого потенціалу, що дає можливість ефективно співпрацювати з учнями в умовах освітньо-розвивального середовища початкової школи. Запропоновано приклади завдань для розвитку творчих здібностей учнів початкової школи згідно з вимогами, які ставляться до такого виду роботи. Конкретизовано умови створення сприятливих умов розвитку творчих здібностей молодших школярів у практиці роботи сучасної початкової школи.

Ключові слова: творчі здібності, молодші школярі, початкова школа, освітньо-розвивального середовища, креативна особистість, творча діяльність.

FORMATION OF CREATIVE CHARACTERISTICS OF PRIMARY SCHOOL IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL AND DEVELOPING ENVIRONMENT

O. Pysarchuk

The article describes the peculiarities of the formation of creative abilities of elementary school students in the educational environment, specifies the conditions for the development of creative abilities of junior pupils, development of their creative potential; the basic directions of realization of creative demand of students are grounded: development of interest to educational-cognitive activity and formation of gaming activity; it is indicated on the leading role of extracurricular activities as an important factor in the disclosure of abilities of junior pupils. The basic methods and techniques of self-improvement of the teacher's creativity, development of his own creative potential, which gives an opportunity to cooperate effectively with students in the conditions of educational and developing environment of elementary school, are specified. Described the approaches to the concept of «creativity» and their differentiation into groups (research of the products of creative activity – inventions, scientific theories, works of art and literature, moral norms, etc., research of creative process, studying the personality of the creator: the dependence of creative productivity on the intellect as a whole, from the personality trait, their peculiar set and combination, the study of the influence of external conditions, primarily social, promoting creativity or inhibiting it). Based on the study of outstanding scientists described types of creative abilities. Examples of tasks for the development of creative abilities of elementary school pupils according to requirements related to this kind of work are offered (construction of sentences taking into account the proposed speech situation; compilation of the text by the suppressed title and the ending; textual descriptions of analogs for the given beginning; compiling the text by name and reference words; self-determination of the topic and compilation of text for reference words; deployment of a certain plot in the text; compilation of communication messages in a series of plot drawings). The conditions for creating favorable conditions for the development of creative abilities of junior pupils in the practice of the work of a modern elementary school are specified.

Key words: creative abilities, junior schoolchildren, elementary school, educational and developing environment, creative personality, creative activity.

Підвищення інтелектуального потенціалу нації і розвиток творчої особистості є однією з найактуальніших завдань освіти. З цією метою мають бути створені максимально сприятливі умови для прояву та розвитку здібностей і таланту учнів, їх самовизначення і самореалізації. Враховуючи те, що молодший школяр більшу частину часу перебуває в навчальному закладі, можна стверджувати, що його соціокультурний розвиток відбувається з урахуванням специфіки шкільного середовища, яке впливає на найважливіші процеси індивідуалізації школяра, формування його творчої особистості.

В умовах нової української школи (НУШ) постає завдання повноцінного розвитку особистості, який передбачає всебічне виявлення її потенціалу, здібностей, талантів, підвищення пізнавальної активності та позитивної мотивації навчання. Акцент педагогічної та психологічної науки зміщується на особистісний чинник, забезпечення особистісно значущого навчання, виявлення та реалізацію здібностей людини. А тому на часі не лише перебудова методів і форм роботи, а й принципів та підходів до виховання і навчання учнів. Власне, сучасна освіта повинна створюватися на основі поєднання процесу набуття нових знань із формуванням життєвої стратегії, що даватиме змогу оволодіти життєвими та соціальними ролями задля повноцінної життєдіяльності в умовах інтегрування до світового освітнього простору.

Творчість супроводжувала людину ще з давніх часів і тому завжди була об'єктом зацікавленості різних дослідників. Дослідники здебільшого визначають творчість як особливо специфічне та малодосліджене явище, називаючи його процесом створення нового, адже творчість – це спроможність генерувати щось таке, про що до того не було відомо, що не зустрічалося та не спостерігалось.

Творча особистість в усі періоди розвитку суспільства вважалася одним з найголовніших його досягнень, адже без неї неможливим був би рух вперед до подальшого прогресу. Сучасне українське суспільство також потребує творчих людей в усіх галузях людської діяльності і саме тому проблема виявлення і розвитку творчого потенціалу кожної особистості є однією з найбільш актуальних і невідкладних у своєму вирішенні.

Сучасною НУШ творчість розглядається у широкому розумінні як важлива умова формування багатогранної особистості. У світлі нових концепцій виховання людини перевага надається формуванню молодого покоління, здатного творчо включатися в життєдіяльність, самостійно розв'язувати пізнавальні проблеми. Водночас початкова школа гостро відчуває потребу в оновленні наукової бази, яка б забезпечувала можливість учителям розвивати творчий потенціал особистості. У цьому віці творча діяльність стає природною і необхідною для подальшого формування і розвитку людини, формою пізнання матеріально-предметного світу. Творчість дає змогу задіяти приховані резерви особистості. Завдяки творчій діяльності дитина має можливість пізнати нові шляхи власного вдосконалення повною мірою, розкрити природні здібності, знайти своє місце в житті, ставити значущі цілі й досягати їх. Організація занять з розвитку творчих здібностей дітей робить початкову школу й усе подальше навчання в школі і

ВНЗ усвідомленим, а вибір фахового шляху невідповідним, обдуманим, формує стійку потребу у творчій і дослідницькій роботі.

Мета статті – охарактеризувати основні особливості освітньо-розвивального середовища НУШ та його вплив на формування творчої особистості молодшого школяра.

Проблему освітнього простору активно досліджують як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, такі як: Н. Гонтаровська, М. Кастельс, В. Лебедева, В. Лозова, В. Моляко, В. Панов, О. Писарчук, К. Приходченко, В. Рубцов, А. Хуторський, В. Ясвін та ін. Більшість дослідників проблеми навчання, виховання та розвитку вивчають в контексті цілісної системи «дитина – освітньо-розвивальне середовище».

Результати аналізу емпіричного досвіду навчання в початковій школі, вивчення наукових джерел створюють можливості подолати основну її суперечність: між репродуктивним характером традиційної системи освіти і нагальною потребою суспільства у креативній системі розвитку особистості.

Дослідники (В. Дружинін, Дж. Гілфорд, Л. Єрмолаєва-Томіна, М. Козленко, О. Лук, А. Маслоу, О. Матюшкін, В. Петухов, Е. Торенс, К. Тошина, М. Лещенко, В. Франкл, Е. Фром, Я. Пономарьов, П. Торенс, В. Рогозіна, Л. Шрагіна, Д. Богоявленська, С. Рубінштейн та ін.) визначають здатність до творчості по-різному, але загальним поняттям є те, що здатність до творчості ґрунтується на створенні чогось нового, оригінального. Критерієм творчості під час цього є не результат, а характеристики та процеси, що активізують творчу продуктивність, яку називають креативністю.

Значний внесок у вивчення освітнього середовища, як одного із чинників навчання та розвитку дітей пов'язуємо з дослідженнями проблеми комфортних умов розвитку творчості (О. Моляко, О. Кульчицька), створення інтелектуального середовища (М. Смульсон), творчо-освітнього середовища (К. Приходченко), «виховного середовища» (Т. Алексеєнко, Л. Новікова, В. Семенов), «особистісно орієнтованого виховного середовища» (І. Бех), етновиховного (О. Будник, Н. Лисенко), освітньо-розвивального середовища (О. Писарчук) та ін. Водночас формування нового освітнього середовища має на меті створення своєрідної системи забезпечення можливостей для ефективного особистісного саморозвитку кожної дитини, що є показником його якості. Відтак для сучасної системи освіти характерне співіснування освітніх парадигм традиційного, особистісно зорієнтованого, розвивального навчання, кожна з яких має свої специфічні ознаки та властивості, які забезпечують можливість саморозвитку.

Науково-психологічні умови організації освітньо-розвивального середовища як невід'ємної складової освіти учнів молодшого шкільного віку досліджувалися в працях Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Запорожця, А. Леонтєва, С. Рубінштена та інших вчених. У психолого-педагогічній літературі значна увага приділяється вивченню особливостей середовища предметного, ігрового, творчого (М. Басов, П. Блонський, Д. Узнадзе та ін.). Ці дослідники вважають, що середовище – це оточуючі соціально-побутові, суспільні, матеріальні та духовні існування дитини.

Сучасний педагог повинен слідувати певним вимогам часу, дотримуватись відповідних норм і правил діяльності, виховувати кожного школяра за законами творчої поведінки. Це збільшує питому вагу інтелектуальної свободи в активній самостійно-творчій діяльності учнів та уможливує досягнення високих результатів у формуванні особистості.

Розвиток особистості в умовах розвивального освітнього простору має власні пріоритети, одним із яких є повнота інтелектуального життя, духовна єдність, утвердження поваги, гідності, справедливості у взаєминах. Учнім необхідно надавати права і можливості вибору, створювати ситуації успіху та наближати освітній простір до умов реального життя. Іншими словами, сучасна школа покликана формувати життєві концепції учнів, слугувати реалізації їх творчих планів та задумів, допомагати вибудовувати власну стратегію, яку ми розглядаємо як ідеальну, динамічну модель свідомої побудови і здійснення дитиною власного життя з урахуванням життєвої перспективи, що відображає ключові цілі особистості.

Л. Виготський вважав, що «... життя розвивається як система творчості, постійної напруги, подолання, постійного комбінування і створення нових форм поведінки. Таким чином, кожна думка, кожний рух і переживання є прагненням до створення нової дійсності, проривом вперед до чогось нового» [6].

На думку Н. Гонтаровської, цілеспрямоване створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра можливе за умов: забезпечення творчої готовності педагогів до створення освітнього середовища для розвитку особистості молодшого школяра; посилення суб'єктності учня у процесі його особистісного становлення шляхом педагогічного супроводу розвитку особистості школяра в освітньому середовищі на суб'єкт-суб'єктних засадах; урахування типів освітніх середовищ, визначених за критерієм вікових особливостей та відповідно до нормативної бази загальної середньої освіти: освітнє середовище для учнів початкової школи, освітнє середовище для учнів основної школи; діяльнісно-комунікативного наповнення конкретних освітніх середовищ з урахуванням провідних завдань і специфіки кожного типу середовища; цілеспрямованого створення просторово-предметного поля освітнього середовища з метою його конструктивного впливу на особистість школяра; урахування потенційних можливостей соціально-

педагогічного партнерства учасників створення освітнього середовища, визначальна роль у якому належить педагогам; реалізації структурно-функціональної моделі створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра; діагностування ефективності створеного освітнього середовища, яке опосередковується вивченням рівнів розвитку окремих сфер особистості школяра шляхом використання відповідних критеріїв та показників [7].

Аналізуючи основні підходи до феномену «освітнє середовище» Р. Семенова вказує, що психічний та творчий розвиток молодших школярів в процесі навчання розглядається в контексті системи «людина – освітнє середовище». Враховуючи дане положення, автор вважає за правомірне трактування освітнього розвивального середовища як динамічної системи психолого-педагогічних умов і впливів, спрямованих на розкриття та оптимальний прояв творчої природи психіки обдарованої особистості, включаючи здатність її до довільної саморегуляції своїх дій і станів, у відповідності з природними задатками, інтересами, потребами, вимогами вікової соціалізації, з одного боку, і соціальним запитом, з іншого. До пріоритетних принципів ефективного функціонування освітнього розвивального середовища автор відносить: принцип цілісного розвитку психіки (створення освітніх умов для розкриття творчого потенціалу різних сфер психіки обдарованих та їх здібностей); принцип специфіки вікового зростання особистості (забезпечення можливостей задоволення потреб кожного індивіда у відповідності з індивідуальними інтересами, особистісними властивостями і задачами вікової соціалізації); принцип природовідповідності (застосування таких розвивальних освітніх технологій, які відповідають природним особливостям і закономірностям саморозвитку обдарованих).

Зважаючи на особливості розвитку соціальних здібностей молодших школярів і молодших підлітків, до вищезгаданих загальних принципів побудови розвивального освітнього середовища варто додати принцип комунікативно-орієнтованої діяльності, який забезпечить учням із проявом соціальної обдарованості можливість розвивати свої здібності; принцип формування соціально-креативної здатності особистості до продуктивного розв'язання соціальних проблем; принцип взаємодії емоційних, когнітивних і креативних компонентів соціальних проявів свідомості особистості як соціально-творчого суб'єкта та принцип творчої взаємодії [14, с. 22].

Освітньо-розвивальне середовище має слугувати не лише освіті та навчанню, а й вихованню особистості як суб'єкта власного життя й успіху, оволодіння дитиною життєвими компетентностями. Отже, створення освітньо-розвивального середовища у школі першого ступеня як фактора формування творчих здібностей – це багатоплановий процес, який є результатом думок, зусиль та дій різних суб'єктів впливу.

Сьогодні є близько 100 програм досліджень творчості, які мають, здебільшого емпіричний характер. У зв'язку з цим є широкі розбіжності в їхніх теоретичних розробках. Усі підходи до характеристики поняття «творчість» можна диференціювати на такі групи:

- дослідження продуктів творчої діяльності – винаходи, наукові теорії, твори мистецтва та літератури, моральні норми тощо;
- дослідження творчого процесу;
- вивчення особистості творця: залежність творчої продуктивності від інтелекту в цілому, від рис особистості, їх своєрідного набору та поєднання;
- дослідження впливу зовнішніх умов, насамперед соціальних, що сприяють творчості або гальмують її.

На нашу думку, жодний з цих напрямків дослідження, окремо взятий, не може слугувати основою для побудови загальної теорії творчості.

У спеціальній науковій літературі творчість найчастіше визначається як процес діяльності, наслідком якого є створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей, які мають суспільну та особистісну значущість. Водночас творчість – це здатність людини створювати з наявного матеріалу дійсності на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність, що задовольняє різноманітні суспільні та особистісні потреби. Суспільство загалом і кожен його член зокрема є суб'єктом творчої діяльності. На думку академіка В.Вернадського, саме завдяки своїй продуктивній праці та творчій думці людство здійснило перехід від біосфери до ноосфери («ноос» – з грецької – розум).

Вчені зазначають, що творчість людини – явище складне, багатогранне і суперечливе, охоплює чимало сфер її буття. У людини немає благороднішого заняття, яке б виправдовувало б її існування на землі, підтверджувало б високе звання людини, давало б їй глибоку й істинну насолоду від ранньої юності до похилої старості, ніж творчість.

Спираючись на біографії видатних учених, винахідників, художників і музикантів, дослідники проблеми творчості, виділяють такі творчі здібності:

1. Здатність бачити проблему там, де її не бачать інші.

2. Здатність згортати розумові операції, замінюючи декілька понять одним і використовуючи все більш складні в інформаційному відношенні символи.
3. Здатність застосувати навички, сформовані під час вирішення однієї задачі, до вирішення інших.
4. Здатність сприймати дійсність цілісно, не дроблячи її на частини.
5. Здатність легко асоціювати віддалені поняття.
6. Здатність запам'ятовувати і відтворювати необхідну інформацію у потрібну хвилину.
7. Гнучкість мислення.
8. Здатність вибирати одну з альтернатив вирішення проблеми до її перевірки.
9. Здатність синтезувати нову інформацію у вже наявні системи знань.
10. Здатність «бачити» речі такими, якими вони є, виділяти спостережуване з того, що привноситься інтерпретацією.
11. Легкість генерування ідей.
12. Творча уява.
13. Здатність доопрацювання деталей, до вдосконалення первинного задуму.

В. Кудрявцев і В. Синельников, ґрунтуючись на широкому історико-культурному матеріалі (історія філософії, соціальних наук, мистецтва, окремих сфер практики), виокремили наступні універсальні креативні здібності, що сформувалися в процесі людської історії:

1. Реалізм уяви – образне схоплення деякої істотної, спільної тенденції або закономірності розвитку цілісного об'єкту, до того, як людина має про неї чітке поняття і може вписати її в систему суворих логічних категорій.

2. Уміння бачити ціле раніше від окремих частин.

3. Надситуативно-перетворювальний характер творчих рішень – здатність при вирішенні проблеми не просто вибирати з наявних зовні альтернатив, а самостійно створювати альтернативу.

4. Експериментування – здатність свідомо і цілеспрямовано створювати умови, в яких предмети найбільш повно виявляють свою приховану в звичайних ситуаціях суть, а також здатність прослідкувати і проаналізувати особливості «поведінки» предметів у цих умовах [1].

На думку Л. Орбан-Лембрик, потенціал розвитку особистості закладено в ній самій, у її потребах та здібностях, особливо в спрямованих на саморозвиток. Серед умов, що стимулюють розвиток творчих здібностей особистості, виокремлюються такі: а) ситуації незавершеності або відкритості (на відміну від регламентованих, суворо контрольованих); б) спонукання до постановки питань; в) стимулювання відповідальності й незалежності; г) акцент на самостійних розробках, спостереженнях, почуттях, узагальненнях тощо. Важлива роль у розвитку особистості належить соціальній групі, в якій вона долучається до спільного розв'язання творчих завдань [11, с. 855–856].

В. Моляко вважає, що до внутрішніх бар'єрів належать: незібраність, лінощі; незацікавленість у роботі; хвороби; незадовільний психічний стан; погані звички; робота без режиму; невміння організувати свій час; негативні якості характеру та мислення [15, с.37]. До зовнішніх бар'єрів належать: незручне середовище (наприклад, приміщення); сторонні перешкоди (шум, спека, холод і т. ін.); поганий психологічний клімат у колективі; неадекватна (занижена) оцінка діяльності.

У творчій діяльності недопустимі такі фактори: копіювання; діяльність за шаблоном; наслідування. Творчість має на меті внутрішню досконалість, тобто створюючи нове, людина творить саму себе.

В. Сухомлинський вказував та те, що у кожної людини є її золота жилка. Якою б запущеною, безталанною, нездібною до оволодіння знань не здавалась дитина, дорогоцінне зерно таланту десь приховується під пластами звичайності, посередності, відсталості. Завдання істинного виховання полягає в тому, щоб знайти це зерно, відкрити золоту жилку, поставити людину на ту життєву доріжку, йдучи якою, вона засяє своїм неповторним блиском. Це болісно складна справа, яка потребує великого терпіння і безмежної віри в людину [цит. за 14].

Робота вчителя – це теж творчість. Учні повинні вчитися не заради оцінки, а відчувати потяг до нових знань, до творчості. Так, учитель може використовувати на уроках систему запитань, створювати різного роду проблемні ситуації або вносити творчі елементи, завдяки чому, учні отримують змогу активізувати розумову діяльність, зробити «відкриття».

Молодший шкільний вік – важливий етап виховання творчого мислення дитини. Але в пошуках методів та прийомів розвитку творчого потенціалу слід урахувати особливість психіки, своєрідність пізнавальної та емоційної сфер дітей цього віку, особливості освітньо-розвивального середовища.

Наше експериментальне дослідження передбачало розробку завдань для формування творчих здібностей учнів початкової школи і тут особливу увагу потрібно звернути на:

- *організацію спостережень*. Потрібно акцентувати увагу дітей на суттєвому, новому, тому, що робить процес навчання оригінальним.

- *стимулювання творчої уяви.* Діти 6-9 років яскраво сприймають світ, для них характерною є особлива емоційність уяви. Потрібно допомогти зрозуміти побачене, почуте, пережите, допомогти віднайти взаємозв'язки між явищами та предметами, і тим самим закласти основи творчого мислення.

- *розвиток потреби творчості.* Створити атмосферу престижності творчого процесу. Варто використати притаманну дітям цього віку імпульсивність та спрямувати її на творчість: запропонувати придумати риму, загадку, казку, самостійно віднайти що-небудь цікаве в природі тощо.

- *підтримку позитивних емоцій.* Відомо, що діти молодшого шкільного віку дуже цінують думку дорослих, радіють власним і чужим успіхам. Тому завдання педагога – дозволити дитині отримати почуття задоволення від власних досягнень, від творчої праці.

- *виховання вольових рис характеру.* У творчому процесі, зокрема у творчому мисленні, важливу роль відіграють такі вольові риси характеру, як самостійність, сміливість, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, здатність іти на ризик. На думку відомого педагога А. Макаренка, «відмова від ризику означає відмову від творчості». Одним з ефективних засобів виховання вольових рис характеру є різноманітні ігри.

- *будь-який вид діяльності, який повинен містити елементи творчості.* Для того, щоб здатність до творчого мислення не залишалася лише в пасивному стані, щоб отримати певні результати, потрібен постійний стимул, двигун, котрий буде активізувати творчість. Таким двигуном стають гуртки, конкурси, олімпіади, змагання, де діти виявляють свій творчий потенціал.

Одним із найцікавіших для школярів видів творчості, найбагатшим джерелом дитячого мислення, благородних почуттів та прагнень є створення казок та історій.

Вважаємо, що першими творчими роботами, які складають учні початкової школи, повинні бути саме казки чи історії про те, що вони бачать і переживають, що їх оточує.

Під час роботи над текстом потрібно розвивати уяву учнів, їхню фантазію, привчати вимогливо ставитися до слова, до його влучності, образності. Не тільки практикувати перекази, а й використовувати різноманітні види творчих завдань:

- конструювання речень з урахуванням запропонованої мовленнєвої ситуації;
- складання тексту за поданим заголовком та кінцівкою;
- побудова тексту-опису за аналогією та за поданим початком;
- складання тексту за назвою та опорними словами;
- самостійне визначення теми й складання тексту за опорними словами;
- розгортання певного сюжету в текст;
- складання зв'язної розповіді за серією сюжетних малюнків.

Важливо частіше використовувати межпредметні зв'язки. На уроках образотворчого мистецтва учні із задоволенням ілюструють казки, історії, прочитані на уроках читання.

Цікавою формою роботи для учнів початкової школи є «Незвичайна декламація» віршів. Бо декламувати їх треба в різному емоційному стані, наприклад: «коли сильно замерзли»; «коли придавили ногу»; «коли дуже хочеться спати»; «коли до дзвоника з уроку залишилось 30 секунд» тощо. Учні легко вживаються в образи, вмикають індивідуальний досвід та фантазію, бо від природи вони є акторами, і перевілюватися в персонажі для них природно. Вони майстерно передають інтонацію голосів казкових героїв. Із задоволенням перевілюються в киплячий чайник та легеньку пір'їнку. Таким чином, театралізація стає ще одним важливим методом активізації творчих здібностей учнів.

Ефективною формою формування творчих здібностей учнів початкової школи є дитячий та ляльковий театр, пантоміма, драматична розповідь. Форма гри в театр визначає цілеспрямований розвиток чуттєвої сфери дітей. Представляючи той чи інший персонаж у різних ситуаціях, діти засмучуються, радіють, веселяться, сердяться, обурюються – емоційно освоюють світ відносин, що сприяє більш глибокому розумінню духовних зв'язків у реальному житті. З часом учні складають авторські вистави і самостійно виконують ролі вигаданих ними персонажів. Систематично потрібно використовувати в навчальному процесі нестандартні форми уроків: урок-казка, урок-гра, змагання, екскурсії тощо.

Важливим у формуванні творчих здібностей молодших школярів в умовах освітньо-розвивального середовища є створити ситуацію успіху для розвитку особистості кожного учня, дати можливість кожному відчути радість досягнення, усвідомлення своїх здібностей, віру у власні сили; допомогти зрости в умовах успіху, дати відчути радість від здолання труднощів, допомогти зрозуміти, що задарма в житті нічого не дається, скрізь треба докласти зусиль. І тоді успіх супроводжується відчуттям радості та задоволення від діяльності, виникає почуття компетентності. Іншими словами – здатність дивуватися, віра у власні сили та бажання творити помножене на наполегливу працю, і буде своєрідною моделлю творчого учня.

Наведемо декілька прийомів створення «ситуації успіху»:

«лінія горизонту» – перший успіх дитини одразу підхоплюється вчителем, пропонується повторити завдання на більш складному рівні, наче «відсуваючи» лінію горизонту;

«авансування» – вчитель в індивідуальній роботі виконує з учнем завдання, пояснюючи йому складні місця, а потім у класі дає подібне завдання, що самостійно виконується учнем, і він відчуває успіх;

«радість класу» – емоційний відгук навколишніх на успіх учня класу, констатація будь-якого, навіть незначного позитивного результату діяльності, навіювання у дитини віри в себе.

Досліджуючи активізацію творчих можливостей учнів початкової школи, неможливо не зупинитися на так званому методі проектів. Сучасні відкриття в галузі інформаційних і телекомунікаційних технологій стали поштовхом для широкого впровадження проектного навчання. Саме метод проектів, орієнтований на виявлення нових колективних форм навчальної діяльності і спрямований на активацію творчих можливостей учнів початкової школи саме в умовах освітньо-розвивального середовища. Завдяки самостійній діяльності усіх учнів класу, яку вони виконують протягом певного відрізка часу, були виконані такі навчальні проекти «Ластівка сільська», «Головні міста України», «Народний календар», «Новорічні свята», «Час – навколо нас». А вчитель з носія готових знань перетворюється в організатора пізнавальної діяльності і лише спрямовує учнів самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі та презентувати свою роботу.

Місце розвивальних та творчих вправ у структурі різноманітних форм уроку залежить від багатьох факторів, зокрема: дидактичної мети; характеру навчального матеріалу; часу, відведеного на вивчення теми.

Використовуючи розвивальні творчі вправи на уроках, потрібно дотримуватись таких вимог:

- цілеспрямованість застосування;
- підпорядкованість тематиці, навчально-виховній меті уроку;
- відповідальність тематики дитячим інтересам, віковим та індивідуальним особливостям;
- різноманітність форм організації навчальної праці учнів (індивідуальні, групові, колективні);
- нерозривний зв'язок з іншими формами та методами роботи.

Дитина високого рівня творчої спрямованості здатна заглибитися в те, що її цікавить, вона дуже винахідлива в образотворчій діяльності, іграх, використанні різних матеріалів, висловлює багато різних міркувань з приводу конкретної ситуації, здатна по-новому підійти до розв'язання певної проблеми. Творча дитина, зазвичай, енергійна, дотепна, відрізняється розвиненою пам'яттю і виявляє значну самостійність у думках і поведінці. Звичайно, що здатність дитини до творчості, поєднана з високим інтелектуальним рівнем – це виняток, рідкісне явище у звичайному шкільному класі. Проте, потенційна творчість, як свідчать наукові дослідження, притаманні дитині раннього віку. Завдання ж учителя – створити умови, за якими схильність дітей до нового, нестандартного, бажання самостійно вирішувати поставлені завдання можуть розвиватися.

Крім навчальної діяльності, існує позашкільна діяльність, яка розглядається як важливий фактор найповнішого розкриття здібностей молодших школярів та розв'язання різноманітних освітніх проблем, створення цілісної системи пошуку та виховання творчо обдарованої особистості. Тобто, позашкільні заклади найдієвіше впливають на безперервне і свідоме духовне вдосконалення і самовизначення дітей.

Заняття у позашкільних закладах, будучи необов'язковими, природно «добудовують» незаповнені проміжки соціального становлення особистості. Свобода і можливість вибору улюблених занять у позашкільних закладах сприятливо впливає на молодших школярів. Під час цього організація діяльності дітей у формі дозвілля сприяє вільному спілкуванню у середовищі ровесників, з якими дитина вважає себе найтісніше пов'язаною і авторитет яких для неї безперечний. У той же час, переживання успіху викликає позитивне ставлення до творчої діяльності, сприяє набуттю певного життєвого досвіду, навичок самостійної діяльності і поведінки, тобто поступово здійснюється становлення тих властивостей і якостей, які є складовими творчої особистості. Тільки спільно з родиною школа здатна сприяти розвитку творчих здібностей.

Важливу роль в початковій школі відіграють групові заняття, заходи, ігри. Вони допомагають учням адаптуватися в суспільстві і відчувати себе частиною соціального середовища. Такі заняття покращують комунікативні компетенції молодих школярів, роблять їх більш розкутими і товариськими. Дитина повинна вміти ділитися враженнями і розповідями, не соромитися висловлювати свої почуття і думки, а також ставити питання, відповіді на які він не знає.

Відтак, основною рисою освітньо-розвивального середовища є комфортні умови як для творчого розвитку, так і саморозвитку усіх учасників педагогічного процесу; належні можливості для розкриття й удосконалення здібностей особистості школяра; прояву творчості, індивідуальності; унікальності; включення у різні види діяльності, як важливої умови задоволення природної та соціальної потреби у розвитку задатків, нахилів і талантів.

Загалом, в умовах освітньо-розвивального середовища для розвитку творчих здібностей молодших школярів необхідно врахувати його функції: забезпечення можливості розвитку і прояву творчої активності; пріоритетне використання психологічних закономірностей розвитку здібностей; відповідність освітніх технологій природним закономірностям розвитку особистості; здатність забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей для ефективного особистісного розвитку, створення цілісності педагогіко-психологічних умов для прояву і розвитку соціальних здібностей.

Отже, проблема розвитку творчих здібностей особи є однією з центральних в педагогіці, оскільки прогрес суспільства – це шлях постійної творчості, долання стереотипів і вироблення нових, нестандартних, часто несподіваних ідей, оригінальних підходів і шляхів до їх втілення. Освітньо-розвивальне середовище для творчих учнів початкової школи повинно включати сукупність умов, які сприятимуть прояву і подальшому розвитку обдарованості особистості, стимулюватимуть різноманітну творчу діяльність, забезпечуватимуть формування здатності бути суб'єктом розвитку власних здібностей і стати суб'єктом процесу власної соціалізації.

Перспектива дослідження проблеми пов'язується з визначенням особливостей динаміки формування творчих здібностей на різних етапах розвитку учнів.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : Наук.-метод. посіб. – Київ : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Власова О.І. Актуальні проблеми побудови концепції соціальної обдарованості / О. І. Власова // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога: матеріали доповідей та повідомлень на Міжнародній науково-практичній конференції 27-29 квітня 1998 р. – К.: Гносис, 1998. – С. 89-94.
3. Войцехівська О.В. Формування комунікативних здібностей молодших школярів / О.В. Войцехівська // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2012_18/107-115.pdf
4. Волобуєва Т. Розвиток творчої компетентності школярів / Т. Волобуєва. – Х.: Основа. – 2011. – 76с.
5. Волощук І. Методи розвитку творчих здібностей учнів молодшого шкільного віку / І. Волощук // Рідна школа. – 2008. – № 6 – С.29-37
6. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребёнка / Л.С. Выготский // Вопросы психологии, 1966. – № 6. – С. 74–75.
7. Гонтаровська Н.Б. Теоретичні і методичні засади створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра / Н.Б. Гонтаровська // автореф... дис... докт. психол. наук. К., 2012.
8. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1996. – 278 с.
9. Житник Б. О. Методичний порадинок: форми і методи навчання. – Харків : Вид. група «Основа», 2005. – С.7-10.
10. Панов В. И. От развивающего обучения к развивающему образованию / В.И. Панов // Известия Российской академии образования, 2000. – № 2. – С. 60–69.
11. Петрочко Ж. Соціально-виховне середовище / Ж. Петрочко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 855– 856.
12. Писарчук О.Т. Організація освітньо-розвивального середовища в системі підготовки майбутнього вчителя початкової школи: методичні рекомендації для викладачів ВНЗ, вчителів, студентів. Тернопіль: Вектор, 2015. – 60 с.
13. Рогозіна В. Особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів // Мистецтво та освіта. –1997. – №2. – С.5-9.
14. Семенова Р. О. Концептуальні основи побудови освітнього середовища для обдарованих дітей та молоді / Р. О. Семенова // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Т. VI. Психологія обдарованості. – Випуск 8. – С. 5–31.
15. Сирочетник Н. О. Організація виховного середовища в початкових класах: навч.-метод. посібник / Н. О. Сирочетник. – Київ: Володарка, 2009. – 100 с.

References

1. Bekh I. D. Osobystisno zoriientovane vykhovannia : Nauk.-metod. posib. – Kyiv : IZMN, 1998. – 204 s.
2. Vlasova O.I. Aktualni problemy pobudovy kontseptsii sotsialnoi obdarovanosti / O. I. Vlasova // Obdarovana osobystist – poshuk, rozvytok, dopomoha: materialy dopovidei ta povidomlen na Mizhnarodnii naukovo-praktychnii konferentsii 27-29 kvitnia 1998 r. – K.: Hnosys, 1998. – S. 89-94.
3. Voitsekhivska O.V. Formuvannia komunikatyvnykh zdibnostei molodshykh shkoliariv / O.V. Voitsekhivska // [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2012_18/107-115.pdf
4. Volobuieva T. Rozvytok tvorchoi kompetentnosti shkoliariv / T. Volobuieva. – Kh.: Osnova. – 2011. – 76s.
5. Voloshchuk I. Metody rozvytku tvorchykh zdibnostei uchniv molodshoho shkilnoho viku / I. Voloshchuk // Ridna shkola. – 2008. – # 6 – S.29-37
6. Vygotskij L.S. Igra i ee rol' v psihicheskom razvitii rebyonka / L.S. Vygotskij // Voprosy psihologii.– 1966.– №6.– S. 74–75.
7. Hontarovska N.B. Teoretychni i metodychni zasady stvorennia osvitnoho sere dovishcha yak faktor rozvytku osobystosti shkoliara / N.B. Hontarovska // avtoref... dys... dokt. psyhol. nauk. K., 2012.
8. Davydov V. V. Problemy razvivayushchego obucheniya / V. V. Davydov. – M. : Pedagogika, 1996. – 278 s.
9. Zhytnik B. O. Metodychni poradnyk: formy i metody navchannia. – Kharkiv : Vyd. hrupa «Osнова», 2005. – S.7-10.
10. Panov V. I. Ot razvivayushchego obucheniya k razvivayushchemu obrazovaniyu / V.I. Panov // Izvestiya Rossijskoj akademii obrazovaniya, 2000. – № 2. – S. 60–69.

11. Petrochko Zh. Sotsialno-vykhovne seredovyshche / Zh. Petrochko // Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi red. V.H. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – S. 855– 856.
12. Pysarchuk O.T. Orhanizatsiia osvityno-rozvyvalnoho seredovyshcha v systemi pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovoi shkoly: metodychni rekomendatsii dlia vykladachiv VNZ, vchyteliv, studentiv. Ternopil: Vektor, 2015. – 60 s.
13. Rohozina V. Osoblyvosti rozvytku tvorchykh zdibnostei molodshykh shkoliariv // Mystetstvo ta osvita. –1997.– #2.– С.5-9.
14. Semenova R. O. Kontseptualni osnovy pobudovy osvitynoho seredovyshcha dlia obdarovanykh ditei ta molodi / R. O. Semenova // Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPPN Ukrainy. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2012. – Т. VI. Psykholohiia obdarovanosti. – Vypusk 8. – S. 5–31.
15. Syrovetnyk N. O. Orhanizatsiia vykhovnoho seredovyshcha v pochatkovykh klasakh: navch.-metod. posibnyk / N. O. Syrovetnyk. – Kyiv: Volodarka, 2009. – 100 s.

УДК 378: 32. 016.68

DOI 10.31652/2415-7872-2019-57-56-60

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ПАТРІОТИЧНОЇ ВИХОВАНOSTI СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

В. В. Шинкаренко

orcid.org/0000-0003-0929-9160

У статті досліджено та обґрунтовано стан патріотичної вихованості старшокласників у закладах загальної середньої освіти. Проаналізовано досвід роботи закладів загальної середньої освіти з патріотичного виховання, підібрані й реалізовані діагностичні методики по вивченню рівня патріотичної вихованості старшокласників у закладах загальної середньої освіти. Обґрунтовано комплекс застосованих діагностичних методів (анкетування, тестування, бесіди, інтерв'ю, творчі завдання різноманітні опитувальники). Проведений якісний і кількісний аналіз отриманих результатів для виявлення рівня патріотизму у старшокласників.

Ключові слова: патріотичне виховання, старшокласники, заклади загальної середньої освіти, освітній процес.

STUDY OF THE STATUS OF PATRIOTIC EDUCATION OF SENIOR ADMINISTRATORS IN GENERAL BASIC EDUCATION STAFF

V. Shynkarenko

The article examines and substantiates the state of patriotic upbringing of high school students in institutions of general secondary education. The experience of the institutions of general secondary education in patriotic education has been analyzed, diagnostic methods have been selected and implemented to study the level of patriotic upbringing of high school students in institutions of general secondary education. The complex of applied diagnostic methods (questionnaires, tests, conversations, interviews, creative tasks, various questionnaires) was substantiated. Qualitative and quantitative analysis of the obtained results was carried out for revealing the level of patriotism in senior pupils. In the course of the recording experiment, based on different approaches of teachers and psychologists to determine the formation of patriotic upbringing of high school students, a system of indicators of the quality of the basic components of patriotism was developed. All these indicators are closely interconnected and interdependent. They can characterize several components of patriotic upbringing of high school students: cognitive, emotional and motivational, activity-creative, ethno-identification. The following criteria were developed and substantiated: value-patriotic outlook; patriotic-directed activity; patriotic and creative activity; personification and cultural identification of personality. There are four levels of patriotic parenting according to certain criteria and indicators: high, sufficient, average, low. On the basis of philosophical, psychological and pedagogical literature, an analysis of the concept of «patriotism» was conducted.

Key words: patriotic education, senior pupils, institutions of general secondary education, educational process.

Соціально-економічна ситуація в Україні сьогодні багато в чому обумовлюється загальносвітовими процесами глобалізації, яка тією чи іншою мірою деструктивно впливає на традиційну вітчизняну культуру й відповідну систему цінностей.

Дослідники констатують, що сучасна культурна криза в Україні багато в чому обумовлена зміною психології людей. Система колишніх духовних цінностей і орієнтирів утрачена, а нова – поки не вироблена. Відповідно, поширюється система помилкових цінностей «масової» культури та субкультур: агресія, вандалізм, гедонізм, свобода без відповідальності, культ сили. Звідси одним із гострих та актуальних питань є питання патріотичного виховання підростаючого покоління.